

УДК 341.322.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.30>

ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У ПЕРСПЕКТИВІ УХВАЛЕННЯ П'ЯТОЇ ЖЕНЕВСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ

Садова Т.С.,

*аспірантка 4 курсу економіко-правового факультету
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова*

Садова Т.С. Захист довкілля під час збройних конфліктів у перспективі ухвалення П'ятої Женевської конвенції.

Стаття присвячується висвітленню основних питань щодо захисту довкілля як під час міжнародного збройного конфлікту, так й захисту довкілля під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Автором проаналізовані норми міжнародного гуманітарного права, які стосуються захисту довкілля від широкомасштабної, довгострокової та серйозної шкоди. Розглянуті питання щодо заборони договірним та звичаєвим правом застосування під час міжнародних збройних конфліктів методів та засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, завдадуть шкоди довкіллю. Приділяється увага видам шкоди довкіллю, нанесеним у ході збройного конфлікту. У статті вказано, що послугувало приводом до ініціативи та численних обговорень в юридичних колах питань щодо створення П'ятої Женевської конвенції. Розглядається питання щодо необхідності прийняття вказаної конвенції. Наголошується на тому, що довкілля користується особливим захистом паралельно із загальним захистом.

Постійні дискусії та дебати щодо прийняття П'ятої Женевської конвенції, які точаться серед науковців та правотворців, не лише в Україні, а й на міжнародному рівні, підкреслюють актуальність відповідних досліджень. Для України це питання набуло особливого значення у зв'язку із початком російської агресії та окупації українських територій. Наведено думки та висловлювання зарубіжних науковців щодо визначення збройного конфлікту.

Запропоновано власний погляд на проблему захисту довкілля під час збройних конфліктів, вирішення якої полягає у необхідності прийняття П'ятої Женевської конвенції. Автором наведені пропозиції щодо можливого змісту П'ятої Женевської конвенції. Вказано, що сфера застосування положень П'ятої Женевської конвенції повинна стосуватися захисту довкілля під час збройного конфлікту. Автор наголошує на тому, що в ній повинна також міститись характеристика зон, що охороняються та мають велике екологічне і культурне значення. Розглядається необхідність надання рекомендацій державам щодо прийняття належних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші комерційні підприємства, які здійснюють діяльність на їх території виявляли належну обачність щодо захисту довкілля, коли вони діють у районі збройного конфлікту або в ситуації після збройного конфлікту. Вказується, що треба зазначити положення, які б застосовувались в ситуаціях окупації та щодо вирішення питань у зв'язку із відновленням та захистом довкілля, якому була завдана шкода внаслідок конфлікту.

Ключові слова: воєнний злочин, шкода довкіллю, П'ята Женевська конвенція, міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт неміжнародного характеру.

Sadova T.S. Environmental protection during armed conflicts in the perspective of the adoption of the Fifth Geneva Convention.

The article is devoted to the main issues of environmental protection during an international armed conflict. It also covers protection of the environment during an armed conflict of a non-international character. The author analyzed the norms of international humanitarian law, which concern the protection of the environment from large-scale, long-term and serious damage. He considered the question of the prohibition by treaty and customary law of the use during international armed conflicts of methods and means of warfare which are intended to cause or can be expected to cause damage to the environment. Attention is paid to the types of damage to the environment caused during the armed conflict. The article indicates what served as a reason for

the initiative and numerous discussions in legal circles on issues related to the creation of the Fifth Geneva Convention. The issue of the need to adopt the Fifth Geneva Convention is under consideration. In the article, the author emphasizes that the environment enjoys special protection in parallel with a general protection. The relevance of the study is confirmed by constant discussions and debates on it among Ukrainian and foreign scientists and law-makers. For Ukraine it is highly topical from the beginning of Russian aggression and occupation of Ukrainian territories. The opinions and statements of foreign scientists regarding the notion of armed conflict are given. The author offers its own view of the problem, which determines the need to adopt the Fifth Geneva Convention, and gives suggestions about its probable content. It is indicated that the scope of application of the provisions of the Fifth Geneva Convention should relate to the protection of the environment during an armed conflict. The author emphasizes that it should contain the description of protected areas of great ecological and cultural importance as well. It is indicated that the provisions that would be applied in situations of occupation and the issues relating to the restoration and protection of the environment damaged by the conflict should be included.

Key words: war crime, damage to the environment, the Fifth Geneva Convention, international armed conflict, non-international armed conflict.

Постановка проблеми. З початку повномасштабного вторгнення Росії станом на 14 травня 2022 року задокументовано 239 екологічних злочинів окупантів на території України, зокрема в акваторії Чорного моря. З доповіді міністра захисту навколишнього середовища та природних ресурсів України Руслана Стрільця стало відомо, що відомство працює над точними розрахунками, щоб повністю оцінити збитки, які завдають загарбники щодня українським екосистемам [1]. Наразі правила ведення війни та певна систематизація норм міжнародного гуманітарного права з питань захисту довкілля потребують удосконалення. Вирішення цієї проблеми дозволило б конкретизувати склад міжнародного воєнного злочину проти довкілля в міжнародному кримінальному праві.

Аналіз останніх публікацій з проблематики. Різні аспекти пов'язані із міжнародними воєнними злочинами проти довкілля, зокрема з ініціативою прийняття П'ятої Женевської конвенції, неодноразово перебували у центрі уваги іноземних та вітчизняних науковців. В журналі «Nature» був опублікований відкритий лист двох десятків видатних вчених з усього світу, які звернулися до Комісії міжнародного права ООН з проханням визнати шкоду довкіллю в зонах конфлікту воєнним злочином. У листі під назвою «Завадьте воєнним конфліктам руйнувати довкілля» Комісію міжнародного права ООН просять ухвалити п'яту Женевську конвенцію. Як вважають вчені, пошкодження заповідних територій під час збройного конфлікту слід вважати воєнним злочином нарівні з порушенням прав людини. Подібна конвенція, на думку вчених, могла б включати заходи щодо притягнення урядів до відповідальності за шкоду, завдану їхніми збройними силами, а також положення щодо обмеження міжнародної торгівлі зброєю. В листі йдеться про те, що вчені закликають уряди включити чіткі гарантії біорізноманіття та використати рекомендації комісії, щоб нарешті підготувати п'яту Женевську конвенцію, аби захистити навколишнє середовище під час таких зіткнень [2].

Авторським колективом, до якого входять А.Б. Блага, І.В. Загороднюк, Т.Р. Короткий, О.А. Мартиненко, М.О. Медведєва, В.В. Пархоменко, зроблено комплексний аналіз стану природного середовища в умовах збройного конфлікту на сході України та охарактеризовано міжнародно-правові зобов'язання держав щодо захисту довкілля у період збройного конфлікту. Розглянуто особливості притягнення до відповідальності за екологічну шкоду, заподіяну під час війни. На основі дослідження відкритих джерел визначено стан та окреслено проблемні питання захисту довкілля на сході України. Цей комплексний аналіз висвітлено в публікації «На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України» [3, с. 4]. Р. Чандра у статті «Охорона навколишнього середовища під час збройних конфліктів» розглядає позицію держав щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів. Наголошує на тому, що існує безліч договорів, конвенцій, протоколів в яких йдеться про захист довкілля під час війни, однак використання хімічної зброї, включаючи смертоносні гази, у Сирії, показують протилежну ситуацію на практиці. Р. Чандра стверджує, що за відсутності ефективних механізмів забезпечення відповідні договори не матимуть користі [4, с. 369].

З огляду на зазначене вище, **метою** даної роботи є аналіз того, чи існує необхідність в прийнятті П'ятої Женевської конвенції щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів та визначення її основних положень.

Виклад основних результатів. Довкілля, як зазначає Міжнародний комітет Червоного Хреста, користується загальним захистом як цивільний об'єкт та особливим захистом також. Норми міжнародного гуманітарного права захищають довкілля від «широкомасштабної, довгострокової та серйозної шкоди». Зокрема, договірне та звичаєве право забороняють застосування під час міжнародних збройних конфліктів методів та засобів ведення війни, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу [5, с. 81]. Оскільки довкілля є об'єктом, який потребує особливого захисту, доцільно розглянути можливість прийняття П'ятої Женевської конвенції щодо захисту довкілля під час збройних конфліктів.

Як показує практика та зростання шкоди довкіллю внаслідок збройних конфліктів, наявність спеціального документа, який би містив правила поведінки щодо довкілля під час війни була б незайвою. Над питанням захисту довкілля під час збройних конфліктів працює Комісія міжнародного права.

Загалом ініціатива щодо створення П'ятої Женевської конвенції виникла ще з 1991 року, після того, як нафтові пожежі під час війни в Перській затоці та спричинені ними збитки для довкілля стали приводом для численних обговорень в юридичних колах. У червні того ж року Greenpeace International, Лондонська школа економіки та Центр оборонних досліджень підняли на Лондонській конференції питання щодо П'ятої Женевської конвенції. За розпорядженням Генеральної Асамблеї ООН був підготовлений звіт, але ентузіазм і пропозиції конференції 1991 року незабаром потрапили в приголомшливу суміш юридичної казуїстики та консерватизму. У своїй доповіді Генеральній Асамблеї 1992 року Червоний Хрест дійшов висновку, що прийняття П'ятої Женевської конвенції буде контрпродуктивним рішенням [6].

Спеціальний доповідач Комісії міжнародного права Мар'є Лехто виступив з першою доповіддю щодо захисту навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами, в ній містились проєкти принципів, серед яких містились положення щодо ситуації окупації, зокрема проєкт принципу 19 : «Окупуюча держава бере до уваги природоохоронні міркування під час здійснення управління окупованою територією, включаючи будь-які прилеглі морські райони, щодо яких держава територіальної юрисдикції уповноважена здійснювати суверенні права. Держава, що окупує, забезпечує дотримання законодавства окупованої території, що стосується захисту довкілля, якщо тільки до цього немає непереборних перешкод [7, с. 61].

Пізніше Мар'є Лехто виступив із другою доповіддю щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами, в ній були розглянуті наступні проєкти принципів, що стосуються захисту довкілля у зв'язку із збройними конфліктами : принцип 4 спеціальне позначення зон, що охороняються, на підставі угод або іншим чином державам слід спеціально позначити як охороняти зони, що мають велике екологічне та культурне значення [8, с. 12]; принцип 10 корпоративна належна обачність, державам слід вживати належних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші комерційні підприємства, які здійснюють діяльність на їх території або з їх території, виявляли належну обачність щодо захисту довкілля, у тому числі з точки зору здоров'я людини, коли вони діють у районі збройного конфлікту або у ситуації після збройного конфлікту. Такі заходи включають заходи, спрямовані на забезпечення застосування екологічно стійкого підходу до закупівлі та отримання природних ресурсів [8, с. 27].

Для того, щоб пропонувати положення загального характеру захисту довкілля під час збройного конфлікту, необхідно дослідити визначення терміну збройний конфлікт. Вчений М.О. Акімов вважає, що термін збройний конфлікт необхідно розуміти у значенні Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру саме як використання озброєнь і бойової техніки між збройними силами двох або більше урядів, або одного уряду і мінімум однієї організованої озброєної групи, в результаті чого протягом одного календарного року щонайменше 1000 осіб втрачають свої життя, а причиною конфлікту є діяльність уряду та/або територіальні претензії [9, с. 2].

Немає ніяких доказів того, що серйозні, широкомасштабні та довгострокові наслідки міжнародних збройних конфліктів є більш поширеними аніж ті наслідки, які завдаються під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. Потрібно звернути увагу, що наслідки можуть настати через певний проміжок часу після скоєння міжнародного воєнного злочину проти довкілля. Наприклад, використання наземних мін широко поширене в збройних силах і вбиває не тільки людей, а й тварин через довгий час після закінчення конфлікту. Програма Організації Об'єднаних Націй з довкілля ЮНЕП повідомляє, що в Анголі наземні міни привели до загибелі декількох тисяч тварин, включаючи антилоп і слонів [10, с. 64]. Прикладом застосування однієї із Женевських

конвенцій до збройного конфлікту неміжнародного характеру є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 року. В статті 2 якої міститься: «На додаток до положень, які втілюються в мирний час, ця Конвенція застосовується до всіх випадків оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо одна з них не визнає стану війни. Конвенція також застосовується до всіх випадків часткової або цілковитої окупації Високої Договірної Сторони, навіть якщо ця окупація не натрапляє на жодний збройний спротив...» [11]. Отже «...будь-яким іншим збройним конфліктом...» може бути збройний конфлікт неміжнародного характеру на рівні з міжнародним збройним конфліктом також.

Як наслідок, у положеннях загального характеру захисту довкілля під час збройного конфлікту необхідно вказати на те, що положення П'ятої Женевської конвенції виконуються як під час міжнародного збройного конфлікту, так і під час збройного конфлікту неміжнародного характеру.

Зважаючи на те, що довкілля є додатковим об'єктом міжнародних воєнних злочинів, доцільно у П'ятій Женевській конвенції про захист довкілля під час війни приділити увагу видам нанесеної шкоди довкіллю. Відповідно до статті 2 Конвенції про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року, коли говориться про зміни шляхом навмисного управління природними процесами, уточнюється, що входить до динаміки, складу або структури Землі. Зокрема це біота, літосфера, гідросфера, атмосфера або космічний простір [12, ст. 2]. Отже, шкода під час збройного конфлікту може бути нанесена будь-якому елементу структури Землі.

Цьому може бути присвячений розділ «Шкода довкіллю», який включає, але не обмежується обставинами, що становлять конкретну загрозу життю чи здоров'ю людини. Наприклад, мова може йти про руйнування або деградацію морського середовища, морської дикої природи або морського довкілля; руйнування або деградацію наземної фауни та флори або їх місця існування; забруднення атмосфери; деструктивну зміну клімату; будь-яку іншу форму руйнування, деградації або шкоди довкіллю порівнянної тяжкості.

Висновки. Таким чином, необхідно прийняти П'яту Женевську конвенцію про захист довкілля під час війни, яка б містила положення щодо захисту довкілля як під час міжнародного збройного конфлікту, так й під час збройного конфлікту неміжнародного характеру. При розробці П'ятої Женевської конвенції про захист довкілля під час війни доречно детальну увагу приділити видам шкоди довкіллю та охарактеризувати суб'єкта міжнародного воєнного злочину проти довкілля. Прийняття П'ятої Женевської конвенції про захист довкілля під час війни необхідне для того, щоб положення цієї конвенції створювали правила поведінки з довкіллям під час війни, як наслідок, ці положення можуть вагомо вплинути на удосконалення норм РС МКС з питання захисту довкілля під час збройних конфліктів.

На нашу думку, зміст конвенції міг би охоплювати наступні питання:

- сфера застосування положень цієї конвенції повинна стосуватися захисту довкілля під час збройного конфлікту;
- захист довкілля як в умовах міжнародного збройного конфлікту, так і збройного конфлікту неміжнародного характеру ;
- характеристика та спеціальний режим захисту зон, що охороняються та мають велике екологічне і культурне значення;
- зобов'язання державам щодо прийняття належних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші комерційні підприємства, які здійснюють діяльність на їх території виявляли належну обачність щодо захисту довкілля, коли вони діють у районі збройного конфлікту або в ситуації після збройного конфлікту;
- вказівка на те, що заподіяння шкоди довкіллю у якості репресалій забороняється;
- положення, які б застосовувались в ситуаціях окупації;
- питання, що належать до відновлення та захисту довкілля, якому була завдана шкода внаслідок конфлікту. Зауважимо, що цей перелік не є вичерпним.

Отже, у найбільш загальному вигляді зміст П'ятої Женевської конвенції може виглядати наступним чином : 1) загальні положення; 2) положення загального характеру щодо захисту довкілля під час збройного конфлікту; 3) шкода довкіллю; 4) особи відповідальні за скоєння воєнного злочину проти довкілля; 5) виконання конвенції; 6) заключні положення; 7) додатки.

Список використаних джерел:

1. Понад 230 екологічних злочинів скоїли окупанти в Україні — про збитки розповіли у Міндовкілля. URL: <https://kanal-dom.tv/uk/ponad-230-ekologichnyh-zlochyniv-skoilyi-okupanty-v-ukrayini-pro-zbytky-rozpovily-u-mindovkillya/> (дата звернення: 09.09.2022).
2. Shireen Daft. Environmental Destruction is a War Crime, but It's Almost Impossible to Fall Foul of the Laws. *The Conversation*. 2019. URL: <https://theconversation.com/environmental-destruction-is-a-war-crime-but-its-almost-impossible-to-fall-foul-of-the-laws-121180> (дата звернення: 12.05.2022).
3. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А.Б. Блага, І.В. Загороднюк, Т.Р. Короткий, О.А. Мартиненко, М.О. Медведева, В.В. Пархоменко; за заг. Ред. А.П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2017. 88 с.
4. Rakesh Chandra. Environmental Protection During Armed Conflict. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*. Lucknow, 2017. Volume 4, Issue 6. P. 369–381.
5. МККК. Международное гуманитарное право, отвечаем на ваши вопросы. Женева: МККК, 2016. 109 с.
6. Doug Weir. The 5th Geneva Convention. Athena21.org. 2015. URL: <https://athena21.org/in-english/the-5th-geneva-convention> (дата звернення: 10.04.2022).
7. Марье Лехто. Первый доклад по вопросу о защите окружающей среды в связи с вооруженными конфликтами. Семидесятая сессия Комиссии международного права от 01.06. 2018 г. 83 с.
8. Марье Лехто. Второй доклад по вопросу о защите окружающей среды в связи с вооруженными конфликтами. Семидесятая сессия Комиссии международного права от 08.07. 2019 г. 123 с.
9. Акимов Н.А. Вооруженные конфликты: понятие, виды, причины и способы разрешения. *Федеральное издание: военно-юридический журнал*. 2010. № 4. С. 2–5.
10. UNEP in 2006. URL: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/7476/-UNEP%202006%20Annual%20Report-2007755.pdf> (дата звернення: 01.02.2022).
11. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: прийнята ООН 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 10.03.2022).
12. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище: прийнята ООН 18.05.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (Дата звернення: 14.06.2021).